

COSTA, J.R. (coord), *El Consell Comarcal del Tarragonès. D'espai de culte romà a hospital medieval. 25 anys de la seva recuperació*, ed. Arola, Tarragona 2017.

LA SEU DEL CONSELL COMARCAL DEL TARRAGONÈS: EVOLUCIÓ HISTÒRICA D'UN ESPAI SAGRAT

Josep M. Macias Solé

INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA

Andreu Muñoz Melgar

MUSEU BÍBLIC TARRACONENSE-INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA

Immaculada Teixell Navarro

INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA

L'actual seu del Consell Comarcal del Tarragonès s'insereix a l'antic espai del recinte de culte imperial de Tàrraco, a l'actual Part Alta de la ciutat. (im. 7, pàg. 28) Aquest recinte estava situat a la part superior del promontori de la ciutat, i juntament amb la gran plaça del Fòrum Provincial, el Circ i tal vegada l'Amfiteatre, formaven part del complex polític, religiós i lúdic del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*. (im. 8, pàg. 29)

En el marc de la recerca arqueològica cal esmentar que, des de l'any 2000 i fins a l'actualitat, s'han anat duent a terme una sèrie d'actuacions en diferents punts del complex de la Catedral de Tarragona. En una primera fase la investigació fou indirectament promoguda pels estudis derivats del Pla director de la Catedral de Tarragona¹ i, posteriorment, les exploracions i treballs emanaren del Projecte de les excavacions a la Catedral de Tarragona. Noves aportacions del recinte de culte del CPHC i del Projecte de recerca arqueològica al recinte de culte de la seu del CPHC (Tarragonès), aquest últim actualment en vigència.² Emmarcades en aquests programes, cal destacar les excavacions arqueològiques en la nau central de la Catedral portades a terme els anys 2010 i 2011, hereves de les prospeccions geofísiques de l'any 2007,³ que apuntaven l'existència en el subsol d'estructures de fonamentació del conegut temple dedicat a l'emperador August i edificat, segons Tàcit, en època del seu successor, Tiberi. Les mateixes intervencions arqueològiques permeteren incrementar el coneixement sobre la naturalesa i la definició arquitectònica dels porticats perimetrales de la plaça del recinte de culte (tèmenos). Els projectes abans esmentats també facilitaren, entre els anys 2015 i 2016, la documentació de les restes en planta de l'exedra romana de l'angle nord-occidental,⁴ així com precisar els processos de transformació d'època visigòtica i medieval de l'arquitectura de l'Imperi.

A més a més, també cal tenir en compte les accions arqueològiques que s'han fet a l'àrea exterior al recinte catedralici i que sumen, ratifiquen o matisen la realitat i l'evolució constructiva del recinte de culte imperial. Totes aquestes iniciatives s'enriqueixen amb les aportacions de la investigació que des d'època renaixentista fins a arribar al segle XXI complementen l'actual recerca.⁵

Ja hem apuntat que topogràficament el recinte de culte es troba a la part superior del turó de Tàrraco. La investigació proposa que en aquest espai s'ubicà l'establiment militar comandat per Gneu Corneli Escipió a partir de l'any 218 aC. En gran mesura desconeixem el model de transformació d'aquest espai entre el moment de la seva desmilitarització i la construcció del recinte de culte imperial a partir de l'època de l'emperador Tiberi. No obstant això, cal tenir present que es tracta d'una àrea de 19 hectàrees propietat de l'Imperi, i, possiblement, en aquest indret se celebrà

[1] Vegeu FIGUEROLA *et al.* 2002; MACIAS *et al.* 2003, 2006, 2007a, 2007b, 2008a, 2008b, 2009, 2011a i 2011b, i MENCHON *et al.* 2003.

[2] Vegeu ÀLVAREZ *et al.* 2012; MACIAS *et al.* 2012a-b, 2014 i 2015; PEÑA *et al.* 2015, i TEIXELL *et al.* 2016. Una recerca arqueològica impulsada inicialment per l'Ajuntament de Tarragona, l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i el Museu Bíblic Tarraconense. Les actuacions arqueològiques i museogràfiques actualment realitzades van a càrrec de l'ICAC i del Museu Bíblic, amb el suport de la Generalitat de Catalunya (plans quadriennals DGPC: 2014/100925) i del MINECO-FEDER (HAR2012-36963-C05-03).

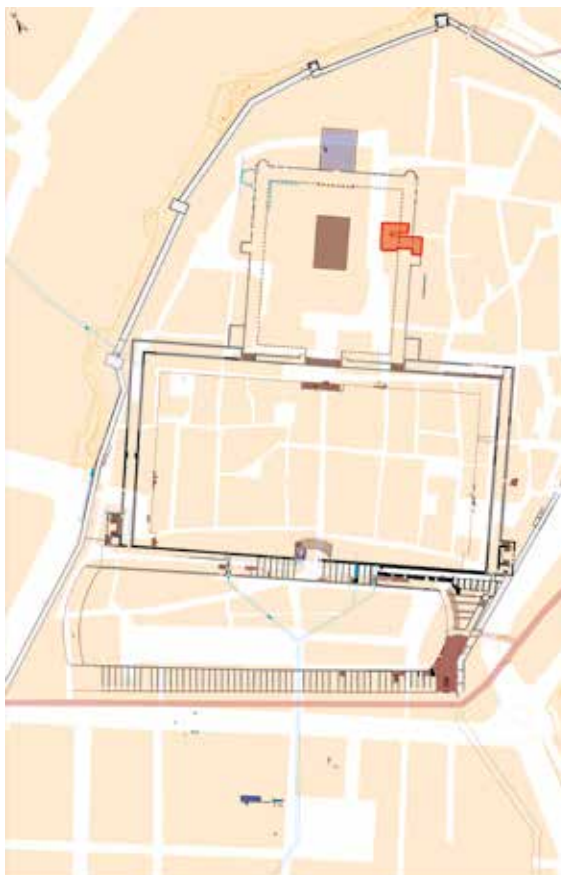
[3] Aquestes prospeccions consistiren en la combinació de tres tècniques geofísiques: tomografia de resistivitat elèctrica, cartografia de conductivitat i radar de subsol, el resultat de les quals fou una profunda alteració en la densitat dels materials que indicaven una anomalia geofísica a 1,15 m sota el nivell actual del paviment de la Catedral (vegeu CASAS *et al.* 2007, 2008 i 2011).

[4] Les intervencions arqueològiques es van dur a terme del 3 de setembre al 15 de desembre de l'any 2015. El resultat fou la documentació de les restes en planta de l'exedra del sector nord-occidental de l'antiga plaça del temple de culte imperial. L'exedra presenta forma semicircular internament i externa. Es va documentar la fonamentació o plataforma del seu paviment d'uns 33 m² obra amb diferents capes de pedra i morter de calç, i a la seva part superior s'han conservat part de les empremtes de l'enllosat romà, així com segments d'enllosat original de marbre Luni Carrara *in situ* formant part del llindar de la gran porta romana d'entrada a la mateixa exedra. Entre els mesos d'agost i novembre de l'any 2016 se'n va portar a terme la museïtzació i el dissabte 3 de desembre se'n va fer una jornada de portes obertes. Ha estat la primera actuació museogràfica al recinte catedralici que ha incorporat el patrimoni immoble d'època romana. També es publicaren els primers resultats divulgatius en la revista *Església de Tarragona* (MACIAS *et al.* 2016).

[5] Una visió sobre la història de la investigació a MACIAS *et al.* 2011b.

7 Ubicació de l'edifici del Consell Comarcal en el teixit urbà de la Part Alta de Tarragona

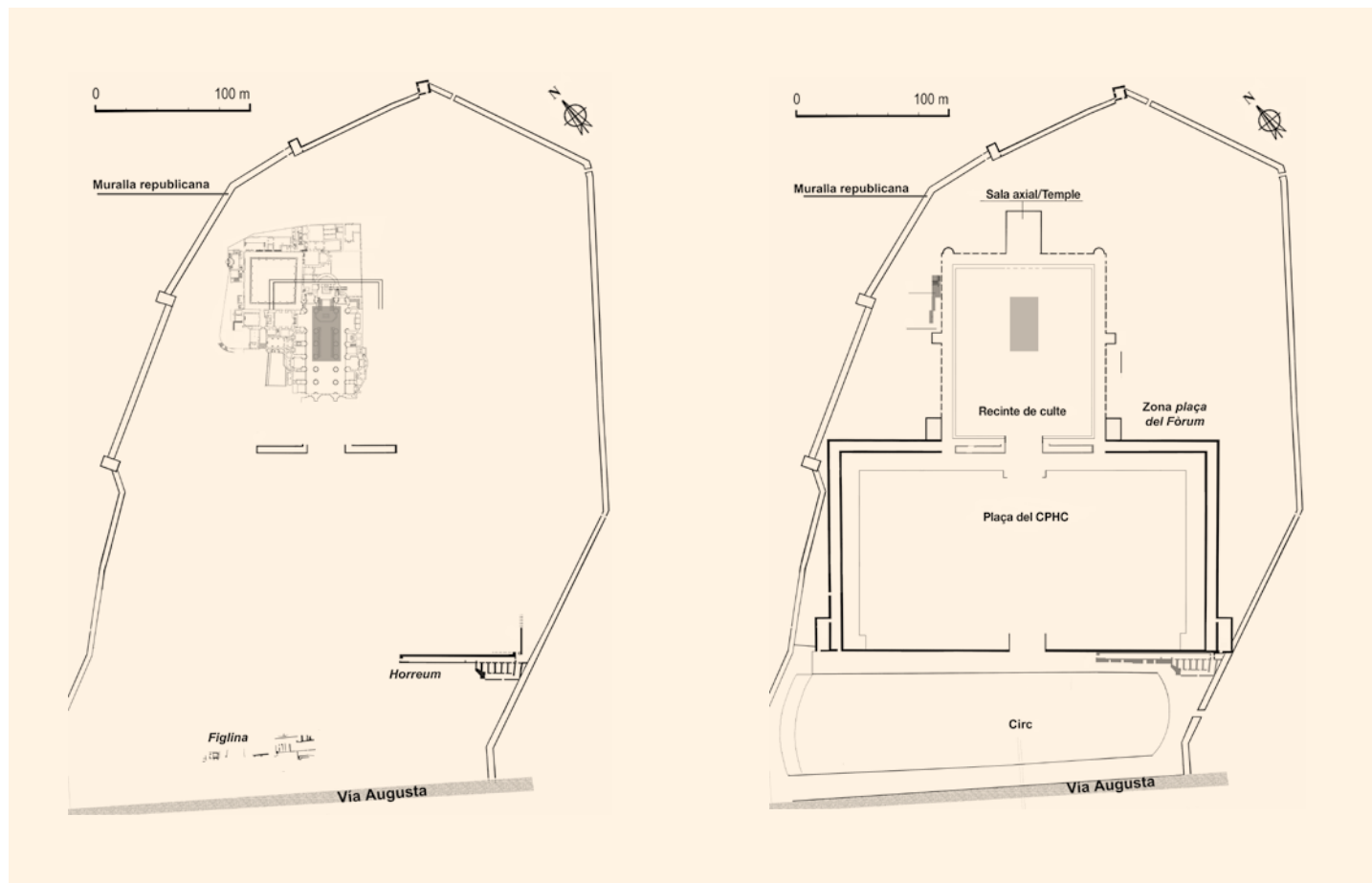

8 Ubicació de l'edifici del Consell Comarcal
en el teixit urbà de la Part Alta de Tarragona
(planimetria base, Macias *et al.* 2007c)

la gran assemblea de la *prouincia Hispania Citerior*, que Juli Cèsar va convocar l'any 49 aC. A diferència de moltes ciutats romanes, els processos de monumentalització pública que s'efectuaren en el segle I dC no requeriren costoses i lentes actuacions d'expropiació de sòl urbà privat. A Tàrraco es va desenvolupar lliurement un vast projecte propagandístic a imatge de Roma, tant pel que fa a la forma urbana com a l'escenografia decorativa.

La investigació actual proposa que en l'espai que actualment ocupa la Catedral de Tarragona s'erigí el temple dedicat a l'emperador August del qual ens parlen les fonts.⁶ Testimonis numismàtics ens assenyalen que podria ser un temple octàstil, si bé la recerca més recent ens demostra que encara som lluny d'un coneixement definitiu (Macias *et al.*, 2014 i Peña *et al.*, 2015).

[6] Construcció d'època tiberiana (Tàcit, *Annals*, 1,78) i restauració amb Adrià (*Scriptores Historiae Augustae, De Vita Hadriani*, 3-4).

9 Planta comparativa dels dos projectes del recinte de culte (planimetria base, Macias *et al.* 2007b)

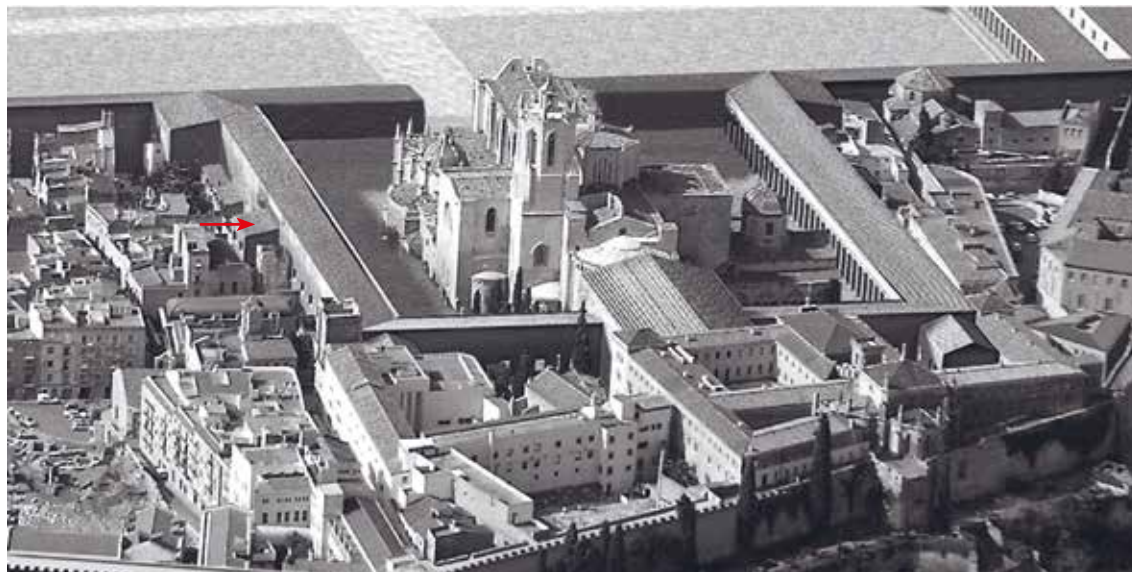
Les evidències arqueològiques indiquen que el temple documentat sota la Catedral devia estar envoltat per un recinte porticat de proporcions més reduïdes de les que finalment el projecte assoliria, a l'època flàvia, i que encara és visible avui dia. (im. 10, pàg. 32) Efectivament, a les excavacions fetes a la zona de l'absis principal de la Catedral per Theodor Hauschild,⁷ al jardí del Claustre de la Catedral per Sánchez Real, al núm. 3 del carrer de les Coques per Anna Pàmies i Xavier Dupré l'any 1983 i més tard pel Taller Escola d'Arqueologia de Tarragona (TED'A) l'any 1989, documentaren la presència d'una rasa constructiva identificada amb el primer projecte de tèmenos del recinte a August. (im. 9, pàg. 30) La iniciativa de la construcció d'un complex cultural dedicat a August és un dels casos pioners de culte a la figura de l'emperador a les províncies occidentals.

A partir de l'època flàvia aquest primer projecte de tèmenos fou substituït per un recinte més monumental de quatre hectàrees. La imatge urbana que adquirí el santuari urbà de culte esdevingué semblant al model del *Forum Pacis* de Roma, mentre que la decoració dels porticats perimetrals de la plaça s'inspirà en la iconografia del *Forum Augustum* de Roma. Així és com es presumeix que el temple tarragoní dedicat a August s'inspirava en l'antic temple de *Mars Ultor*, que l'emperador havia aixecat en el seu fòrum a Roma. Enmig del porticat nord de la gran plaça, entre l'actual edifici del seminari i l'aula capitular de la Catedral, s'aixecà un segon edifici cultural, segurament dedicat a la dinastia dels emperadors flavis (69-96 dC).

El recinte de culte deixà de funcionar com a tal a partir de les voluntats imperials, en el marc de la cristianització oficial de l'Imperi a finals del segle IV dC. L'arqueologia ens indica que la plaça es va dessacralitzar en el segon quart del segle V, però la gran transformació urbanística no es va produir fins a finals del segle V i inicis del segle VI. En aquest període situem el desmantellament definitiu del temple d'August, el desmuntatge final del porticat del tèmenos i la construcció de les aules avui conservades a la seu del Col·legi d'Arquitectes, possibles restes del palau episcopal. Una part de la investigació creu que la nova catedral visigòtica, sota l'advocació a santa Jerusalem i sant Fructuós, s'ubicà en aquest espai aprofitant les estructures del segon temple de culte aixecat en l'època flàvia. Potser la realització d'aquestes obres tingué una relació amb la celebració del Concili Provincial Tarraconense de l'any 516.⁸ A partir de la incursió islàmica les estructures urbanes d'aquest sector quedaran gradualment abandonades fins a la restauració definitiva de la Seu Metropolitana de Tarragona i el seu camp, moment en el qual s'erigirà la Catedral i s'ubicaran al seu voltant els edificis religiosos vinculats a la Mitra i a la Canongia tarragonina.

[7] HAUSCHILD 1976 i 1983.

[8] Un estat de la qüestió a MACÍAS-MUÑOZ 2013 i MUÑOZ 2015.

10 Imatge de la reconstrucció dels porticats del recinte de culte amb la Catedral de Tarragona. La fletxa assenyala l'exedra del porticat oriental (arxiu Digivisi3n)

LES RECERQUES ARQUEOLÒGIQUES A LA SEU DEL CONSELL COMARCAL DEL TARRAGONÈS⁹

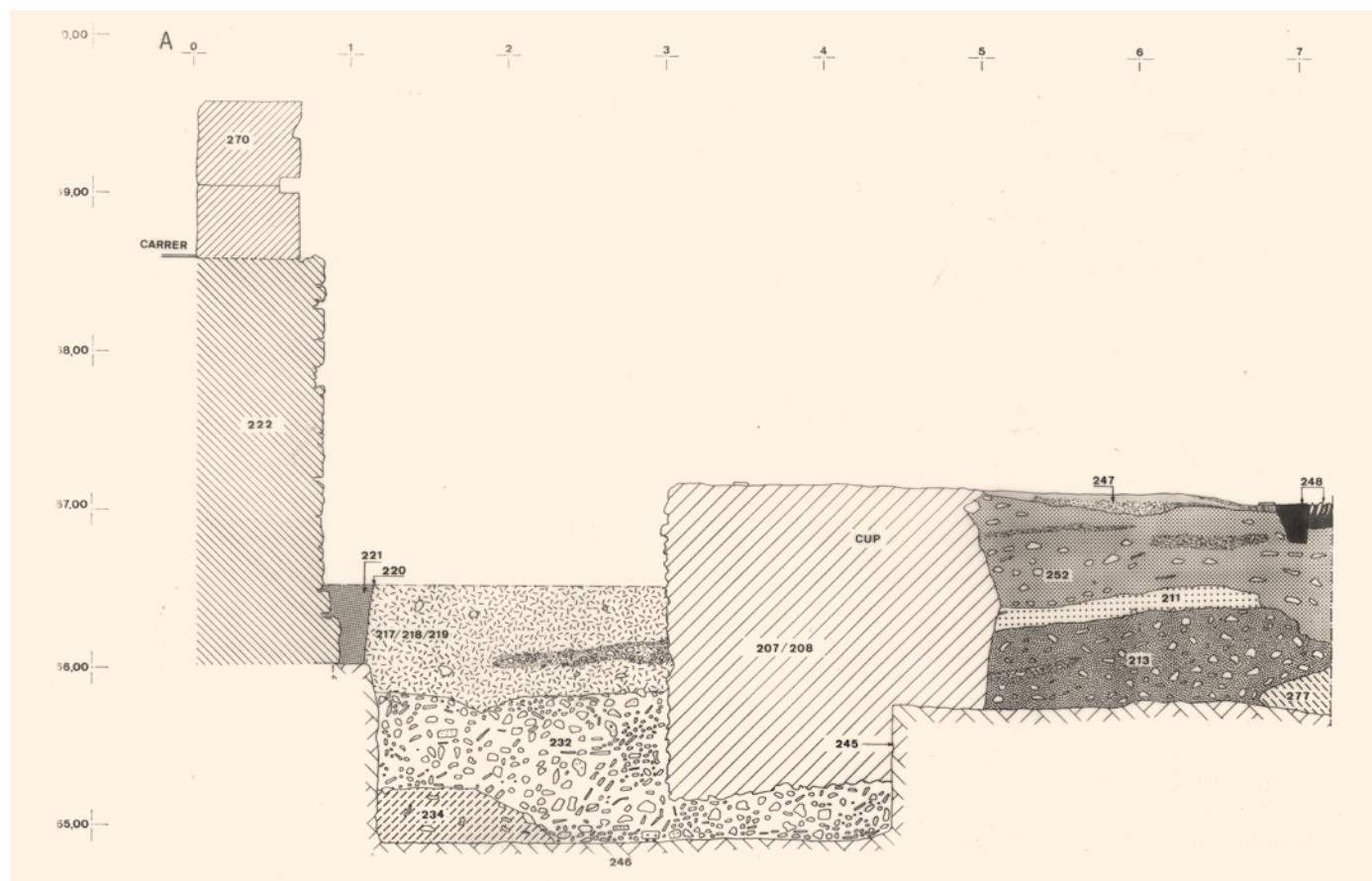
Els primers treballs a l'àrea foren uns sondejors de prospecció en l'actual carreró de Santa Tecla dirigits per Anna Pàmies i Xavier Dupré, l'any 1983, tasques completades un any més tard en el solar núm. 3 del carrer de les Coques. Anys més tard, el 1989, es dugué a terme la primera actuació arqueològica en extensió per part del TED'A, coincidint amb els espais ubicats a banda i banda del carreró de Santa Tecla. A finals del mateix any, el Centre d'Arqueologia Urbana de Tarragona (CAUT) feu una segona actuació arqueològica en el mateix edifici.¹⁰

Amb el recull de totes aquestes intervencions Xavier Dupré establí, en la publicació que ara es reedita i s'actualitza, vuit fases d'ocupació per al subsol de l'Antic Hospital, amb la qual cosa es va poder reconstruir l'evolució històrica d'aquesta àrea de la Part Alta de la ciutat.¹¹ Són:

[9] Aquest article només es centra en l'estat de la recerca fins a l'ocupació en època tardoromana.

[10] DASCA-PUJANTE 1991.

[11] DUPRÉ 1995.

11 Secció i vista de les estructures de fonamentació de l'Antic Hospital, construïdes en el límit i, a la vegada, a l'interior de la trinxera constructiva del primer projecte de tèmenos (foto: TED'A)

- Fase I (segles II aC - I dC): correspon a la presència d'una possible claveguera tardorepublicana o altimperial excavada a la roca que s'ha d'adscriure abans de la construcció del complex del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*.
- Fase II (segle I dC): indicada per la presència d'una rasa excavada a la roca pertanyent a una fase edilícia prèvia a la construcció del porticat del recinte de culte. S'adscriu al mateix indici constructiu que el tram de rasa documentada en el claustre de la Catedral^[12] i el que Theodor Hauschild va detectar al jardí de la Catedral,^[13] que ha estat interpretada com l'empremta d'un primer tancament sacre del recinte de culte. (im. 9, pàg. 30; 11, pàg. 33)
- Fase III (segona meitat del segle I dC): correspon a la fase constructiva del recinte de culte del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*. S'identifiquen segments en *opus caementicium* dels fonaments del mur de tancament i de la fonamentació del porticat oriental, així com farciments constructius associats, els coneguts nivells de coloració groguenca, fruit del treball de la pedra calcària lumaquel·la, tipus Mèdol.
- Fase IV (primera meitat del segle V dC): un gran abocador de residus domèstics que s'emmarca dins la dinàmica de procés de transformació urbanística que afectà la ciutat durant el segle V i que desconfigurà i transmutà l'aspecte «clàssic» del turó més alt de Tàrraco per a dotar-lo d'un nou aspecte, al servei de noves dinàmiques econòmiques i de poder d'època tardoantiga.^[14]

Des de la publicació del llibre *El Consell Comarcal a l'Antic Hospital*, l'any 1995, s'han anat efectuant una sèrie d'intervencions arqueològiques en l'espai de l'Antic Hospital de Santa Tecla que han aportat més informació per a comprendre l'evolució diacrònica de l'espai. En l'immoble núm. 1 del carreró de Santa Tecla van ser necessàries, quan ja es trobaven els treballs de remodelació en curs per a instal·lar-hi la seu del Consell Comarcal del Tarragonès, dues noves intervencions arqueològiques basades en l'excavació de sondejos en els punts on era prevista la ubicació de pilars de fonamentació.^[15] Els resultats respecte a traces i mètodes constructius del recinte de culte foren la constatació de la continuació de la banquetta en *opus caementicium* de la columnata oriental del pòrtic i de l'existència d'un fort desnivell de la cota del sòl geològic sobre la qual fonamentà. També es documentà un mur adossat a la mateixa banquetta, el qual podria respondre a un reforç de la mateixa banquetta correguda en *opus caementicium* de la columnata del pòrtic del recinte de culte. Aquesta solució d'enfortiment constructiu podria respondre a la necessitat d'haver de fonamentar a una cota més profunda a conseqüència de l'alteració orogràfica que ha estat indicada

[12] SÁNCHEZ REAL 1969, pàg. 276-279.

[13] HAUSCHILD 1974 i 1983.

[14] Part d'aquest abocador ha estat estudiat en dues tesis doctorals (MACIAS 1999 i REMOLÀ 2000).

[15] MACIAS 1995a i 1995b.

i que actualment es pot apreciar en els pendents del carreró de Santa Tecla i el carrer de Sant Llorenç.

L'any 2002 es va dur a terme el repicat de dos paraments de la paret mitjanera entre els immobles núm. 3 i 5 del carreró de Santa Tecla arran de l'ampliació de les instal·lacions del Consell Comarcal del Tarragonès,¹⁶ i es confirmà que l'estructura aèria no s'adscrivia a la fase romana de l'entramat constructiu del recinte de culte, però es plantejà la possibilitat que la fonamentació de la paret podria respondre a la paret romana, ja que el parcel·lari actual ressegueix l'obra clàssica del segle I dC.

L'última intervenció es portà a terme entre l'octubre i el novembre de l'any 2002, treballs derivats, altra vegada, de l'ampliació de la seu del Consell Comarcal. Es pogué constatar la solució arquitectònica de l'ús d'un cos bastit en pseudo *opus vitattum*, rematat amb un llenç de sis fileres conservades en *opus quadratum*, com a fonamentació del tancament de la plaça del recinte de culte. (im. 12, pàg. 37) Aquest segon cos es caracteritza per la disposició desplomada dels carreus, mentre que l'inferior va ser construït amb la tècnica de l'encofrat (reble intern de morter de calç folrat amb paraments de carreuó).

L'aspecte més rellevant d'aquests treballs arqueològics fou l'aparició d'una cantonada externa del mur de delimitació del recinte de culte, l'anomenat períbol. (im. 12, pàg. 37) Aquesta troballa, juntament amb la presència d'una altra cantonada conservada en una de les sales del Museu Bíblic Tarraconense,¹⁷ va permetre hipotetitzar la presència d'una exedra de planta rectangular ubicada en el centre del porticat oriental del tèmenos. (im. 8, pàg. 29; 13, 14, pàg. 38) Una teoria que es va refermar amb la documentació topogràfica de la cisterna visigoda que es troba darrere de l'antic refectori de la Catedral.¹⁸ El tancament meridional d'aquest dipòsit coincideix amb un possible mur septentrional de l'exedra simètrica documentada en la seu del Consell Comarcal. (im. 8, pàg. 29; 10, pàg. 32) D'aquesta forma, el porticat d'aquest santuari de culte es dotava d'altres elements litúrgics o de representació i la seva planta urbana adquiria més semblança amb la d'altres santuaris urbans de culte imperial.¹⁹

[16] BOSCH-MACIAS 2002.

[17] Aquesta cantonada a l'interior del Museu Bíblic Tarraconense fou descoberta arran de les obres d'adequació del mateix museu l'any 2005.

[18] Exedres representades per primer cop a Macias *et al.* 2007b.

[19] Durant la intervenció també es van poder documentar una sèrie d'arcades medievals associades a l'antic edifici de l'Hospital de Santa Tecla, així com una arcada mitjanera a la Casa dels Concilis que ha de respondre a una fase posterior. (im. 16, pàg. 41)

L'EVOLUCIÓ HISTORICOARQUEOLÒGICA DE L'ESPAI EN ÈPOCA ROMANA

Amb totes aquestes dades podem concloure que la seu del Consell Comarcal del Tarragonès s'aixeca sobre les estructures romanes que configuraren una part del porticat oriental del recinte de culte imperial i de l'exedra oriental del mateix complex, (im. 8, pàg. 29) a la vegada intensament aprofitat durant la construcció de l'Antic Hospital de Santa Tecla.

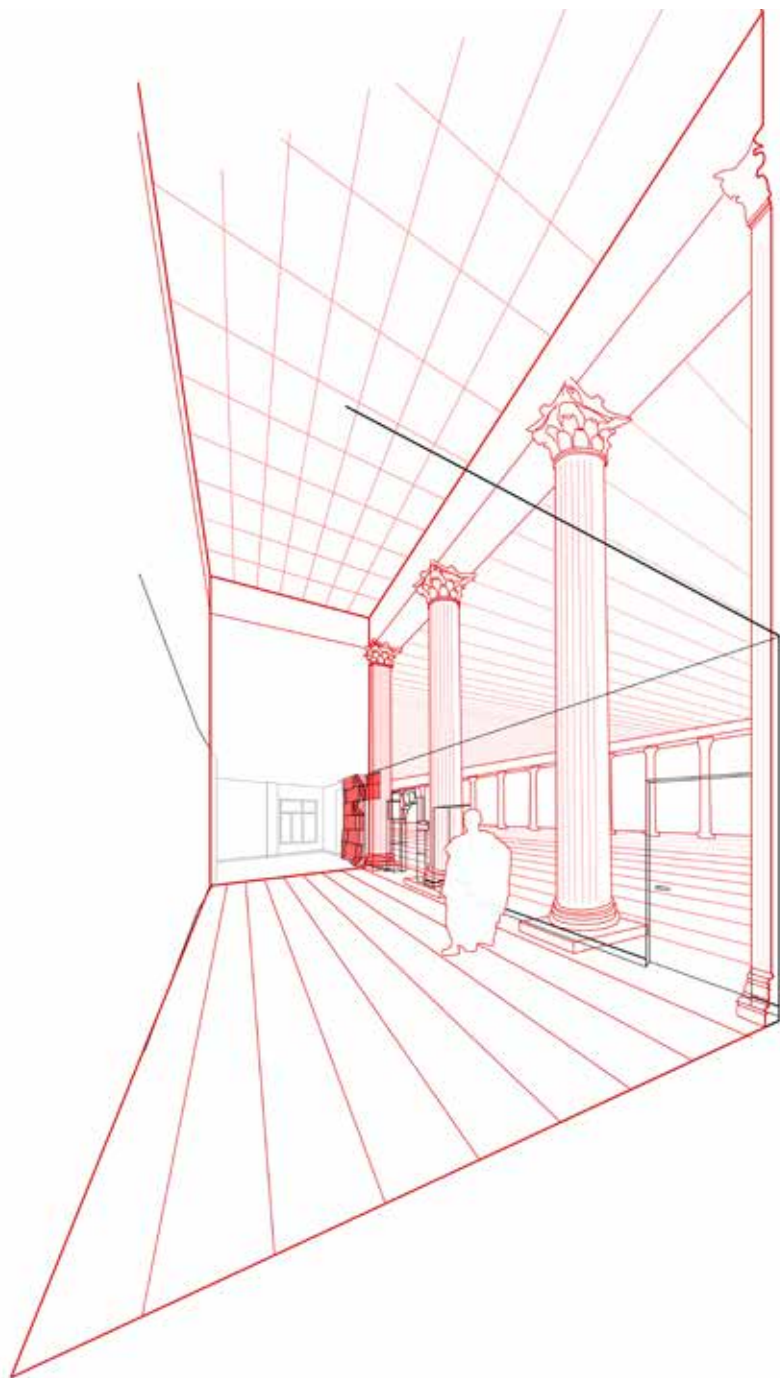
Les primeres evidències d'aquestes estructures datarien del primer terç del segle I dC i resten definides per una trinxera constructiva excavada a la roca i vinculada al primer projecte de recinte de culte imperial. (im. 9, pàg. 30; 11, pàg. 33) En la segona meitat d'aquest segle el primer projecte fou substituït per un recinte més extens i monumental, una nova plaça de quatre hectàrees amb porticats perimetrals construïts i embellits amb marbre arquitectònic procedent de les pedreres de Luni Carrara i amb plaques policromades per a pavimentar i revestir que s'havien extret en diverses pedreres de propietat imperial, ubicades arreu de la conca Mediterrània. Avui sabem que aquesta segona empresa fou resultat de la iniciativa evergètica de les elits provincials en comunió amb les voluntats imperials. Un segment d'aquests porticats es trobaria en el mateix espai on s'alça actualment el Consell Comarcal del Tarragonès.²⁰ (im. 8, pàg. 29) De la mateixa manera es bastí en aquest sector una exedra de planta quadrangular que presentaria unes mesures internes de 7,63 x 4,60 m, idèntiques a les documentades en l'exedra semicircular del sector nord-occidental del recinte de culte, contigua al Claustre de la Catedral. Una part de les estructures d'aquesta exedra oriental, de planta rectangular, es troba parcialment en l'actual seu del Consell Comarcal. Una de les parets mitjaneres amb la Casa dels Concilis, coincidint amb les dependències del Museu Bíblic Tarraconense, respon al límit septentrional de l'exedra, la qual desenvoluparia tota la seva planta en una de les sales de l'esmentat museu, tal com indiquen els carreus de travada que es troben a la vista. (im. 13, 14, pàg. 38) Com la resta de les exedres documentades, té una llum de 26 peus romans (763 cm) i es troba en eix amb l'estança documentada en el costat occidental del porticat. Presentem el seu aspecte ideal en la figura 13, restitució que ha estat feta a partir de les dades arqueològiques que es coneixen fins ara.

[20] En aquest segment s'ha pogut documentar una de les finestres que configuren la sèrie de *fenestrae* quadrangulars que s'obrien en el mur de tancament del tèmenos i que distaven entre si 7,40 m entre els eixos centrals respectius. La finestra en qüestió presenta una mesura interna de 2,07 m, equivalents a 7 peus romans.

Aquesta evidència coincideix amb les mesures en planta de la cisterna que es conserva en el subsol del Museu Bíblic Tarraconense, estructura que podria formar part del projecte original romà i que es representa en la figura 15. D'aquest fet s'infereix que les parets de l'esmentada cisterna corresponen a la fonamentació de l'exedra del sector oriental del recinte de culte i que el seu segment septentrional és la fonamentació que apareix en l'actual soterrani de la seu del Consell

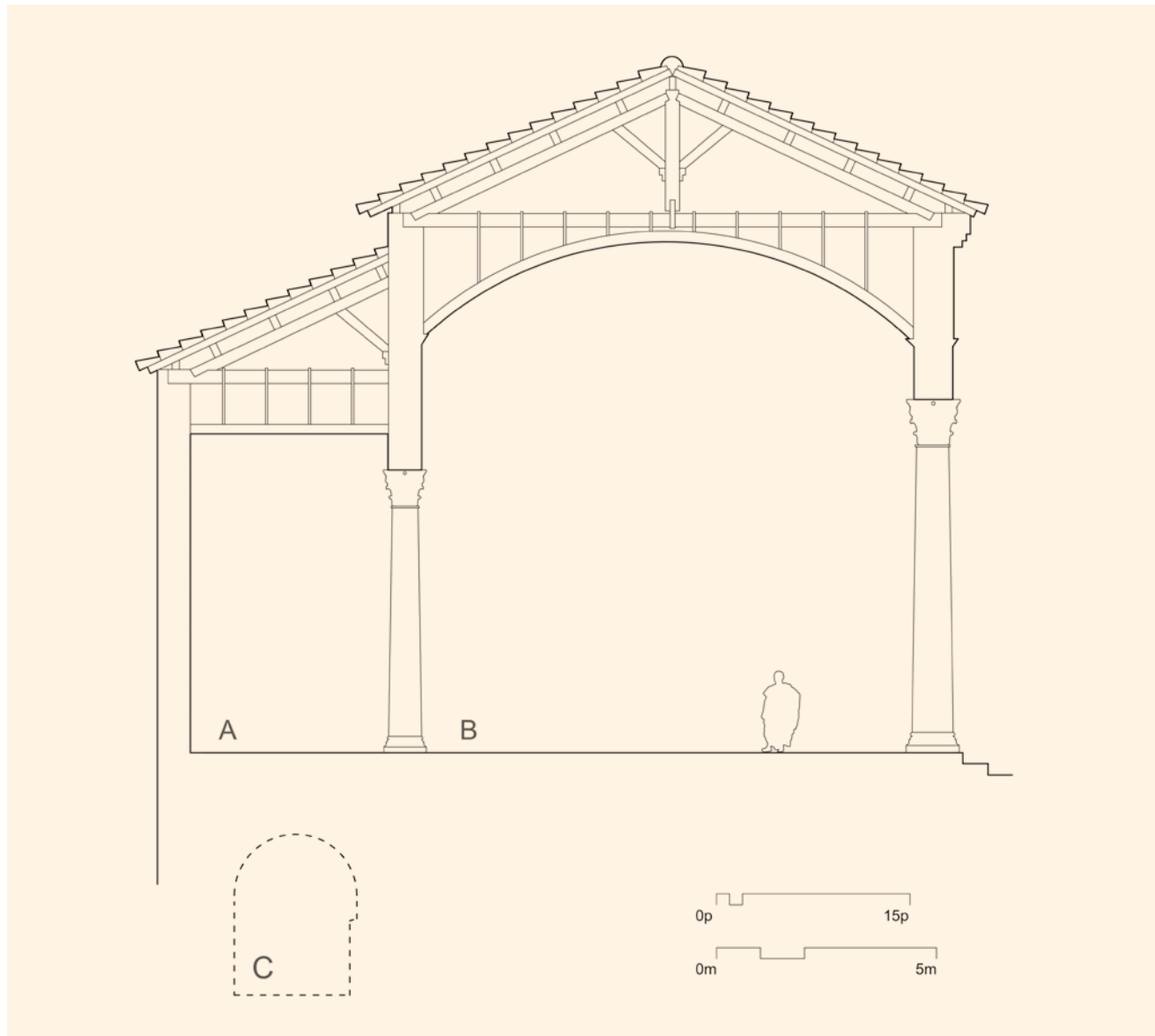
12 Vista exterior de l'angle nord-occidental de l'exedra oriental del porticat del recinte de culte (foto: Jordi Granell)

13 Restitució ideal de l'interior de l'exedra (arquitecta Elisenda Rosàs Tosas)

14 Vista d'una de les sales del Museu Bíblic Tarraconense que coincideix amb l'espai interior on s'alçava l'exedra oriental del porticat del recinte de culte

15 Exedra oriental de l'àrea sacra al Museu Bíblic (A), pòrtics perimetrals de l'àrea sacra (B) i possible volta de sustentació de l'exedra romana reutilitzada, en un moment indeterminat, com a cisterna (C). El mur de tancament d'aquesta volta pel sector nord-oriental correspon al mur de *pseudo opus vitattum* conservat a la seu del Consell Comarcal del Tarragonès (dibuix de l'arquitecta Elisenda Rosàs Tosas)

Comarcal del Tarragonès. Ignorem si aquesta fonamentació serví en època tardoromana com a cisterna, com a espai d'abocador o com a estructura d'hàbitat. No ens ha arribat cap evidència que permeti identificar el seu ús en aquella època. És evident que la cisterna que avui conservem estigué en servei en època moderna sense que puguem, ara com ara, determinar la seva cronologia. Cal també assenyalar que en la darrera intervenció arqueològica a la seu del Consell Comarcal, al costat de la fonamentació de l'exedra i associats als nivells constructius de l'antic hospital, aparegué un fragment de cancell visigòtic que pot tenir el seu origen en la veïna Catedral visigòtica.²¹

Per tot el que s'ha referit, és important tenir present que l'actual estudi modifica la planimetria d'època romana d'aquest sector. Fins ara l'exedra de planta rectangular del sector oriental es representava amb una profunditat de 7,85 m, i a partir d'ara caldrà ubicar-la en la carta arqueològica de la manera com aquest article estableix, que guarda relació idèntica amb les mesures de l'exedra de planta semicircular documentada en el sector del claustre de la Catedral de Tarragona.

[21] El cancell ha estat publicat a FIGUEROA *et al.* 2002, pàg. 192 i estudiat i restituit a Muñoz 2015, pàg. 223 i 340.

16 Vista de les arcades medievals aparegudes durant els treballs d'ampliació de la seu (fotos: Jordi Granell)